

Sukač, Roman; Šefčík, Ondřej; Dufková, Kristýna

K původu a fungování staročeského supina

Linguistica Brunensia. 2014, vol. 62, iss. 2, pp. 5-15

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130141>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Roman Sukač & Ondřej Šefčík & Kristýna Dufková

K PŮVODU A FUNGOVÁNÍ STAROČESKÉHO SUPINA

ABSTRACT

The paper deals with the difference between supine and infinitive stems in Old Czech, with an explanation of the difference according to the original accentual pattern. The whole system of Czech supine is demonstrated in contrast to supine formations in other Slavic languages, namely Old Church Slavonic, Lower Sorbian and Slovenian. This explanation is based on a modern rhythmicity approach. The different rhythmicity both of supine and infinitive produced the quantitative difference between both formations in Old Czech.

KEYWORDS

Accent; supine; infinitive; Slavic; Old Czech; Czech; Slovene.

1. Supina a infinitivy

Jednou z morfologických kategorií staré češtiny, kterou v nové češtině již nenacházíme, je supinum. Jak známo, má své paralely v některých jiných slovanských jazycích: ve slovinštině, dolnolužičtině a zejména staroslověnštině.

Staročeské supinum vzniklo z obecně slovanského supina, které bylo tvořeno infinitivním kmenem a sufixem *-tь. Přesná paralela je ve staroslověnštině, pro předchůdce českého supina však nelze předpokládat dokonavá supina.

Do širších „infinitivních“ kmenů patří ve staré češtině i pravý infinitiv. Ten se, jak známo, tvoří pomocí sufixu *-ti, respektive jeho syntagmatických variant. Z nářečního stavu i stavu v jiných slovanských jazycích je známá i varianta *-tь, kterou můžeme předpokládat i pro stav obecněslovanský, ač např. Zubatý ji má za inovaci (ZUBATÝ 1980, 47).

Slovanské supinum *-tь má funkční a formální obdobu v různých indoevropských jazycích, konkrétně jde o latinská supina na -tum, resp. -tū (srov. WEISS 2009, 44–45;

SIHLER 1995, 607, 613), staroindický infinitiv *-tum* (a další infinitivní tvary od kmene na *-tu-*, jako je např. absolutiv, srov. ERHART 1980, 180–182) a litevské supinum *-tų/-tum* a od něj odvozený kondicionál, s odpovídajícími formami v lotyštině a vymřelé pruštině (ERHART 1984, 114, 147–148; AMBRAZAS 1997, 313–314, 375; STANG 1966, 447–449, 470–473). Rekonstruujeme, ve shodě s tradicí, indoevropský sufix **-tum*, který je zjevně původním akuzativem *tu*-kmenů. Souvisí jistě se slovesnými abstrakty tvořenými sufixem **-tu-*, např. ve sti. *gantū-*, lat. *ventus* < **√g^uem-* „jít“, got. *furt*, lat. *portus* < **√perH-* „převádět“ (ERHART 1982, 116; SZEMERÉNYI 1996, 324–326).

Slovanský infinitiv **-ti* má nejlepší funkční paralelu v baltském infinitivu (i funkčně): lit. *-ti* (z původního ide. **tie*), lot. *-t*. Jde o tvar původního dativu **-tei* (ač v úvahu někdy připadá i lokativ, srov. STANG 1966, 447). Opět můžeme vidět vztah k slovesným abstraktům jako lat. *mens*, *mentis* „mysl“, *mors*, *mortis* „smrt“, lit. *at-mintis* „paměť, vzpomínku“, *mirtis* „smrt“, sti. *mati-* „mysl“, *mṛti-* „smrt“, stsl. *pa-mętb* „paměť“, *sb-mrętb* „smrt“ (ERHART 1982, 115; SZEMERÉNYI 1996, 324–326).

Nás bude ale dále zajímat rozlišení infinitivního kmene od supinového ve staré češtině, kdy přinejmenším část kmenů je nápadně odlišná v obou formacích. Tím se liší stará čeština třeba od staroslovanštiny, kdy obě formace mají shodný (infinitivní) kmen. Ukážeme si možné návrhy řešení. Splynutí infinitivu a supina v mladší češtině je samostatnou otázkou, kterou se zde pokusíme také načrtnout. Aby obraz byl kompletní, bude jeden oddíl také věnován situaci v ostatních slovanských jazycích. Poslední oddíl se bude výlučně věnovat kvantitativnímu rozdílu mezi supinovým a infinitivním kmenem ve staré češtině.

Jelikož syntaktickou stránku problematiky impozantně analyzoval P. Karlík, nebudeme zde jeho aktuální práci dublovat, ale čtenáře odkazujeme na ni (KARLÍK 2013).

2. Staročeské supinum a infinitiv jako systémové protiklady

Staročeské supinum se tvoří sufixem *-t*, které je regulárním následovníkem obecněslovanského **-t^b*: *spat*, *slut*, *lúpit*, *súdit*; případně *-c* (u kmenů zakončených na *-g* nebo *-k*): tj. *tec*, *pec*, *střic*. Užití supina bylo stejné jako ve staroslověnštině, funkčně se liší jen tím, že stará čeština zná supina jen od nedokonavých sloves.

Staročeské jednoslabičné supinum je vždy s krátkým kořenovým vokálem: supina *spat*, *bit*, *dat*, *brat* × infinitivy *spáti*, *bíti*, *dáti*, *bráti* (TRÁVNÍČEK 1935, 384–385). V důsledku tvrdosti supinového sufixu pak nedošlo k přehlásce u supinových kmenů, ke kterým došlo u měkce zakončených sufixů infinitivů: supina *žat*, *ležat*, *večeřat* × infinitivy *žieti*, *ležeti*, *večeřeti* (LAMPRECHT – ŠLOSAR – BAUER 1986, 241).

Staročeský infinitiv končí na *-ti*: *jeti*, *pěti*, *kúpiti*, *lúpiti*; případně na *-ci* (opět u kmenů na *-g/k*): *pěci*, *moci*, *vrci*. Valná část dvouslabičných infinitivů je zdložena v kořenné slabice (*věsti*, *klásti*, *spáti*, *slúti*), výjimkou jsou *moci*, *jeti*, *vrci*, *pěti*, *spěti*.

Dloužení však není, pokud slovo je prefigováno: *užiti, ukryti, vydati, zabiti*, výjimkou jsou slovesa s *á* vzniklým z kontrakce, které si délku drží i v prefigovaných tvarech (*báti se × zasmáti se*) a slovesa s kořenným *í* vzniklým z diftongu *ie* (*mříti × umříti, títi × utíti*). V případě druhém ale vlastně jsou tvary neprefigované zkrácené (místo *mřieti, tieti* apod.). Dloužené zůstávají i odvozeniny od *jíti* (*najíti*) a slovesa s dlouženým *ú* (*dúti, nadúti*). Je dlužno podotknout, že v nové češtině došlo často k analogickému vyrovnání: *užít, ukryt, zabít*, ne ale ***vydát*.

Supinum se nachází jen ve vazbě po slovesech pohybu, případně ještě s genitivní rekcí, v ostatních kontextech, kde bylo možné užívat infinitivní formace v nejširším slova smyslu (např. po jiných slovesech než pohybu, v podmětu aj.), je komplementárně doplňoval pravý infinitiv. Tato komplementarita se však stala zároveň důvodem pro rozostření distribuce a konečné splynutí obou tvarů (srov. ZUBATÝ 1980, 46–49; scénáře vývoje podrobně rozebírá KARLÍK 2013, 208–211 a 214).

staročeská situace:

supinum	infinitiv
---------	-----------

novočeská situace:

(supinum =)	infinitiv
-------------	-----------

Dle všeho tomu napomohl i všeobecný ústup genitivu (např. partitivního či záporového), kdy i do supinové vazby mohl proniknout akuzativ. Tak na druhou stranu začal i úspěšný průnik supinového příznaku *-t* do tvarů infinitivních (*spáti × spát, nésti × nést, prositi × prosit* atd., dokonce *pěci × péct*). Infinitiv začal supinu konkurovat od 14. století. (GEBAUER 1958, 103), v Bibli kralické se vyskytují již i míšené konstrukce na infinitivní koncovky *-ti* v genitivní vazbě: *půjdu ryb loviti*. Formálně se supinové tvary v nářečích udržely někdy údajně do dvacátého století (např. *sec, dat, brat, hnat*, tak TRÁVNÍČEK 1935, 384–385). Pro rozdílné syntaktické fungování supina proti infinitivu v současné češtině zajímavě argumentuje Karlík (2013, 211–214) – pokud bychom přijali jeho analýzu, pak bychom museli tvrdit, že v češtině existují homofonní supina a infinitivy rozlišené syntakticky.

U dvojslabičných infinitivů ve staré češtině se tedy setkáváme s jiným kmenem než v supinu, což je způsobeno buď neprovedením přehlásky v supinu, nebo rozdílnou kvantitou obou kmenů. Homofonnost obou kmenů, kterou známe ze staroslověňštiny a kterou předpokládáme i pro obecnou slovanštinu, je ve staré češtině přežitkem a zejména druhému tvoření budeme dále věnovat pozornost v oddílu 4.

3. Slovanský kontext českého supina a infinitivu

Pro osvětlení stavu staročeského supina je třeba si nejdříve ujasnit, z jakého obecněslovanského kontextu vychází. Jako srovnávací báze nám může dobře posloužit

staroslověnština, jistou nevýhodou staroslověnského materiálu je, jak dále uvidíme, že nijak nezachovává intonační a přízvuková schémata, přesto však v obecných rysech odpovídá v morfologii předpokládanému stavu obecněslovanskému v námi sledovaných kategoriích infinitivu a supina.

Staroslověnština má supinum na *-tь*, které je přidáno přímo ke kořeni, užívá se ho ve funkci příslovečného určení cíle, účelu, po slovesech pohybu, či vybídnutí k pohybu s tzv. supinovým předmětem v genitivu: *idŏ loviti rybь* „jdu lovit ryby“; *poslal jь na sela svoja pastь svinьjь* „poslal ho na své statky pást vepře“, *česo viděti izidete* „co jste šli uvidět?“. Staroslověnské supinum se tvoří jak od dokonavých, tak i od nedokonavých sloves (VEČERKA 1984, 145–146). V tom se liší od staré češtiny, umožňující pouze formace od nedokonavých sloves.¹

Paralelně se užívá *ti*-infinitivu, jenž je tvořen přidáním koncovky *-ti* ke kořeni. Typicky infinitivní konstrukcí může být např.: *eda možetь slěpьcbь slěpca voditi?* „může snad slepec vodit slepce?“

Obě konstrukce se tedy liší nejen tím, že supinum je výlučně po slovesech pohybu, ale i další rekcí, protože infinitiv má závislé jméno v akuzativu. Podobný stav předpokládáme i pro obecnou slovanštinu, tedy i pro nářečí, ze kterých vzešla stará čeština. Jak infinitiv, tak i supinum se odvozuje od stejného kmene (infinitivního). I tento stav je předpokládán pro obecněslovanský stav předcházející staré češtině.

Dolnolužický supinum je v současnosti užívaným jevem, vyskytuje se po slovesech pohybu a je regulérním tvarem. Dolnolužický infinitiv končí na *-š*, *-ć*, nebo *-o* (< obecně sl. **-ti*, případně spíše **-tь*), supinum pak má koncovku *-t* (< obecně sl. **-tь*), např. inf. *spaš*, sup. *spat*, „spát“; inf. *žetaš*, sup. *žetat* „dělat“ aj. (JANAŠ 1976, 296).

Oproti stavu staročeskému tedy nedošlo k sekundárnímu rozlišení kmene infinitivního a supinového, v principu tedy dolnolužický stav uchovává předpokládaný stav obecně slovanský. Pro řešení různokmenného supina a infinitivu nemá dolnolužičtina významu.

Slovinské supinum se užívá dodnes, a to opět po slovesech pohybu *iti*, *hoditi*, *peljati*, *teči* „jít, chodit, jet, běžet“, jako vyjádření cíle děje, tj. po slovesech *dati*, *poslati* „dát, poslat“ nebo pro vyjádření emocionálního zvýraznění otázky. Slovinský infinitiv končí na *-ti*, příp. *-či*, supinum pak na *-t*, příp. *-č*, např. *Midva bova rajši hodila rakov lovit in zajcev gonit*. „Půjdeme radši lovit raky a honit zajíce.“ (BAJEC – KOLARIČ – RUPEL 1964, 258–260). Ve slovinštině je sice supinum obligatorním tvarem, často je však v mluvě nahrazován infinitivem.

1 Karlíkem (KARLÍK 2013) popisované novočeské supinum je možné i od dokonavých sloves, v tom je tedy stav jiný než ve staré češtině.

Ve slovinštině se supinum tvoří jak od nedokonavých, tak i od dokonavých sloves, v tom se shoduje se staroslovenštinou, ale ne se starou češtinou. Předmět supina je pak v genitivu i v akuzativu, např. *grem jagod brat*, ale i *grem jagode brat* „jdu sbírat jahody“ (BREZNIK 1924, 144–145). Genitivní vazba je archaičtější a dnes užívána hlavně ve štajerském nářečí (BAJEC – KOLARIČ – RUPEL 1964, 260).

Zajímavé pro nás je, že stejně jako ve staré češtině (a na rozdíl od stavu ve staroslovenštině) se slovinské supinum v kmeni často od infinitivu liší, a to pozicí přízvuku či intonací pod přízvukem. Někdy se tak vzájemně liší i dokonavá a nedokonavá supina. Podle pozice přízvuku a intonace můžeme rozeznat tyto tři základní skupiny:

AAA								
infinitiv	<i>slúžiti, (služiti)</i>	<i>cvèsti, (cvesti)</i>	<i>dušiti</i>	<i>vézati</i>	<i>vrtéti</i>	<i>lésti</i>	<i>grísti</i>	<i>zídati</i>
nedokonavé supinum	<i>slúžit</i>	<i>cvèst</i>	<i>dušít</i>	<i>vézat</i>	<i>vrtét</i>	<i>lést</i>	<i>gríst</i>	<i>zídat</i>
dokonavé supinum	<i>zaslúžit</i>	<i>razcvèst</i>	<i>zadušít, (zadušít)</i>	<i>zvézat</i>	<i>zavrtét</i>	<i>zlést</i>	<i>ogrist, (ogrist)</i>	<i>sezídat</i>

AAB					
infinitiv	<i>spáti</i>	<i>dušiti</i>	<i>bráti</i>	<i>krásti</i>	<i>grísti</i>
nedokonavé supinum	<i>spát</i>	<i>dušít</i>	<i>brát</i>	<i>krást</i>	<i>gríst</i>
dokonavé supinum	<i>prespát</i>	<i>zadušít, (zadušít)</i>	<i>prebrát</i>	<i>ukrást</i>	<i>ogrist (ogrist)</i>

ABB									
infinitiv	<i>ravnáti</i>	<i>držáti</i>	<i>tkáti</i>	<i>plésti</i>	<i>služiti, (služiti)</i>	<i>cvèsti, (cvesti)</i>	<i>smejáti</i>	<i>trepetáti</i>	<i>točiti</i>
nedokonavé supinum	<i>ravnàt</i>	<i>dřžat</i>	<i>tkàt</i>	<i>plèst</i>	<i>slúžit</i>	<i>cvèst</i>	<i>sméjat</i>	<i>trepetàt</i>	<i>tòčit</i>
dokonavé supinum	<i>zravnàt</i>	<i>zadržat</i>	<i>stkàt</i>	<i>oplèst</i>	<i>zaslúžit</i>	<i>razcvèst</i>	<i>nasméjat</i>	<i>zatrepetàt</i>	<i>pretòčit</i>

Všimněme si, že není doložen typ ABA, tedy typ, kdy by intonační stav byl shodný v infinitivu a dokonavém supinu. Rovněž neexistuje žádný typ ABC, kdy by každý z tvarů měl jinou intonační hodnotu.

Ve slovinských dialektech (gorenjsko-dolejnské skupině) ale existuje i pravidelný systém distribuce přízvuku mezi supinem a tzv. krátkým (fakticky se supinovým sufixem) a dlouhým infinitivem (ŠEKLI 2010: 140). Jedná se o tvary jednoslabičných kmenů. Nápadné je fixování intonace a místa přízvuku v daných tvarech. Krátký infinitiv se liší od dlouhého přízvukem i v případě, kdy u dlouhého dojde k redukci koncového *-i* (krátké infinitivy: *kúpit, nòsit, govòrit, čésat, bràt, spàt, pít* × dlouhé infinitivy: *kupít, nosít, govorít, česát, brát, spát, pít*):

supinum	<i>krást</i>	<i>plěst</i>	<i>mlět</i>	<i>krít</i>	<i>čūt</i>	<i>pět</i>
krátký inf.	<i>krāst</i>	<i>plēst</i>	<i>mlēt</i>	<i>krīt</i>	<i>čūt</i>	<i>pět</i>
dlouhý inf.	<i>krāsti</i>	<i>plēsti</i>	<i>mlēti</i>	<i>kríti</i>	<i>čūti</i>	<i>pēti</i>

Slovinština tedy uchovává supinum jako odlišné „infinitivum“ od pravého infinitivu, ačkoliv se setkáváme se vzájemným „křížením“, jaké postihlo v dalším vývoji i staročeský systém. Pro nás je důležité, že vedle odlišných koncovek jsou někdy pro odlišení supina a infinitivu užity i intonace, které v některých nářečích funkčně vykrývají i rozdíl mezi krátkým a dlouhým infinitivem. Fixování tzv. krátkého infinitivu ve slovinských nářečích nám ukazuje, že gramatikalizace intonace (či od ní odvozené kvantity, jak předpokládáme pro starou češtinu) pro odlišení infinitivních formací v širším smyslu je principiálně možné.

4. Ke kvantitě staročeského supina a infinitivu

Pozoruhodným jevem v slovtvorbě staročeského supina a infinitivu je časté různokmení, které nahradilo původní rozdílnost jen v koncovekách. Tento jev je nepochybně až pračeskou inovací.

Jedná se o dva vzájemně nesouvisející procesy, totiž neprovedení přehlásky a jiná kvantita v infinitivu a supinu. Oba však vedly k tomu, že přinejmenším pro významnou část sloves začalo platit, že infinitiv a supinum mají různé kmeny, tedy stav odlišný od předpokládaného stavu v obecné slovanštině.

Různokmení způsobené neprovedením přehlásky jsme vyložili již výše, nyní se soustředíme na rozdíl v kvantitě, protože zatímco zdůvodnění neexistence přehlásky je zřejmé (nedocházelo k ní před měkkým konsonantem), rozdíl v kvantitě je obtížněji vysvětlitelný.

Supinum je tradičně chápáno jako forma s krátkým kořenem, na rozdíl od podobného infinitivu, který, zvláště u dvojslabičných tvarů, má kořen dlouhý: *spat* x *spāti*. Staročeská data ovšem ukazují, že tento kontrast není nijak jednoznačný. Nápadný rozdíl v kvantitě je především u staročeských jednoslabičných tvarů supina (před ztrátou *jeru* ovšem dvojslabičných!), např. *vésti* – *vest*, *něsti* – *nest*, *pěci* *pec*. Dvojslabičné supinové tvary kvantitativní kontrast oproti infinitivu nemají: *ležěti* *ležat*, *súdit* – *súdit*. Tento kvantitativní rozdíl v kořenovém vokálu mezi supinem a infinitivem je sice znám, ale nebyl nikdy uspokojivě vysvětlen.

Původní rekonstruovaná obecněslovanská akcentuace nepředstavuje také příliš jednoznačné vodítko, viz např. některé tvary určitých akcentuačních paradigmat: akcentuační paradigma A (barytona s akutem) **mázati* : **māzati* > stč. *mazati* : *mazat*; akcentuační paradigma B (oxytona s krátkou stoupavou intonací) **p̣sāti* : **p̣sati* > stč. *psāti* : *psat*, akcentuační paradigma C (mobilia s počátečním cirkumflexem) **ḅrāti* : **ḅrati* > stč. *brāti* : *brat*. Je zřejmé, že původní akcentuace nemá

na distribuci kvantity příliš velký vliv a kvantitativní kontrast INFINITIV × SUPINUM tedy musel vzniknout až po rozpadu praslovanštiny a nástupu distinktivní pračeské délky.

Pokud odhlédneme od převážně krátkého kořenového vokálu supina, pak jednoznačnější je kvantita ve staročeském infinitivu. Dvojslabičné tvary jsou většinou dlouhé: *dáti, bráti, nésti, mřieti* atd., trojslabičné tvary jsou dlouhé nebo krátké (*dávati x dělati*), krátké pak mohou být při sekundární derivaci: *dáti x podati*. Kvantitativní kontrast infinitiv : supinum se projevuje nejvíce v dvojslabičných tvarech.

Různé starší výklady o nemotivovaném krácení tříslabičných akutových a naopak prodloužení všech dvojslabičných infinitivních tvarů (výklad tradičně spojovaný s klasickou akcentologií) vysvětlovaly vznik české kvantity komplikovaným přechodem z praslovanské akcentuace do pračeského systému s ustáleným přízvukem a distinktivní kvantitou (např. LAMPRECHT 1987, 149). Krátkost v supinu se vysvětlovala pozdně praslovanskou metatoníí (změnou původní intonace), kdy z tzv. neocirkumflexové intonace měla v češtině vzniknout krátkost. Infinitivní délka ve dvojslabičných slovech se vysvětlovala rovněž metatoníí v důsledku retrakce přízvuku z koncové slabiky na počáteční, viz české *nésti, vésti* oproti rus. *не́сти, ве́сти*). Tato délka se pak měla analogicky šířit dále.

Klasická akcentologie tohoto typu ovšem platila pouze do padesátých let (u nás samozřejmě déle). Od publikace zásadního díla Christiana Stanga (STANG 1957) se akcentologie vyvíjela jinak a také s nástupem moderních generativních teorií se postobecněslovanské prozodické systémy vysvětlují odlišně (viz SUKAČ 2013a). Postobecněslovanské metatonie a různé přesuny přízvuku byly opuštěny jako nemotivované procesy. Jako zcela neopodstatněná se pak podle našeho názoru jeví teorie Scheera (SCHEER 2003; SCHEER 2010), který vznik české kvantity vysvětluje pomocí tzv. templátů a zcela odmítá historickou souvislost české kvantity a praslovanské akcentuace.²

Scheer při vysvětlení české kvantity pracuje s pojmem templátu, což má být kategorie slov omezená ve své celkové samohláskové váze. Například dvojslabičné infinitivy novočeských iterativ mají mít přesně tři móry: *sázet, házet, skákat* oproti *sadit, hodit, skočit*. Na tomto tvrzení by nebylo nic neobvyklého, protože určité sémantické kategorie mají kvantitativně stejnou strukturu. Problém však nastává v okamžiku, kdy si Scheer nasadí „semitské brýle“ a po vzoru templatických struktur v semitských jazycích začíná tyto struktury vidět i v jiných slovních druzích (např. u substantiv) a také pomocí nich dosti naivně vysvětluje princip české kvantity. Analogie semitských templátů ovšem v indoevropských jazycích od dob vzniku srovnávací jazykovědy na počátku 19. století nikdo dosud nepozoroval, a to ani učenci obeznámení se semitskými jazyky opravdu důkladně.

2 Souhrnně o kritice přístupu Scheera informuje SUKAČ 2013.

K tomu je nutné dodat, že rozšířit předvídatelné chování českých iterativ na princip celé české kvantitativní tvrdosti ani ne tak odvážné, jako zavádějící, protože existenci jakýchkoliv templátových struktur v češtině odporují data. Předpokládejme totiž, že pomocí templátů lze skutečně vysvětlit kvantitativní opozici dvojslabičných infinitivů a původně dvojslabičných supin, tedy určité sémantické kategorii odpovídá i kvantitativní rozlišení, tedy *psáti* – *psat* (po ztrátě koncového *-i* zůstává jednoslabičný infinitiv dlouhý). To sice platí obecně pro staročestinu, ale obecně jen pro české dialekty sensu stricto (z jejíhož středočeského základu se staročestina vyvinula). Moravské dialekty mohou mít v jednoslabičných infinitivech krátkost: *psat*, *spat*, *nest*, *vezť* (GEBAUER 1958, 73). V určitých infinitivech se patrně projevuje i mórovost kody, např. *číst*, *hníst* × *myť*, *ryť* (GEBAUER 1958, 74). Podobné kvantitativní kontrasty mezi českými a moravskými dialekty pozorujeme i u substantiv (viz SUKAČ 2013). Optika templátu zde postrádá smysl – proč by právě české dialekty měly v dvojslabičných infinitivech vykazovat templatickou strukturu a sousední moravské velmi komplikovaně v některých případech ano a zároveň v jiných ne? Teorie templátů také selhává u původně praslovanských trojslabičných supin, které ovšem v 10. století ztratily koncový jer a v pračeštině byly dvojslabičné. Přestože by měly být kvantitativně v opozici k infinitivu, mají délku: *kázat*, *súdit*, *máčet*, *túlat* atd. (GEBAUER 1929: 583). Vysvětlení tedy musí být jiné.

Jako řešení se nabízí spojení dvou přístupů. Bethin (BETHIN 1998) spojuje vznik české kvantitativní tvrdosti s ustálením přízvuku na první slabice a se vznikem trochejského rytmu. Kortlandt (KORTLANDT 2010) přesvědčivě ukazuje, že poobecněslovanská krátká stoupavá intonace byla prodloužena v počáteční slabice, tedy **p̄sàti* > *psáti*.³ Toto prodloužení bylo způsobeno fonologizací kvantitativní tvrdosti a ustálením přízvuku po rozpadu praslovanských akcentuačních paradigmat. Vznik trochejského rytmu je nápadný zvláště ve dvojslabičných tvarech a lze jej pozorovat jak u substantiv (*kráva* × *zima*), tak v některých derivátech (*mísař*). Rozpad pozdněobecněslovanského akcentuačního systému, ustálení přízvuku na první slabice, vznik distinktivní kvantitativní tvrdosti a následné tendenci k rytmicitě vedl v pračeštině ke vzniku dvojslabičné fonologické domény (BETHIN 1998). Právě v té se kvantita nejvíce projevuje a její celkový počet často nepřesahuje tři móry. Tato doména je ovšem omezena jednak sémanticky, jednak slovotvorně, např. staročeské názvy dějů se sufixem *-(n)ie*: [*dáva*]/*nie* × [*dělá*]/*nie*, staročeská a novočeská substantiva konatelská a činitelská derivovaná sufixy *-ař/-ář*: [*rybář*] × [*mísař*] × [*stopař*], novočeská dvojslabičná hypokoristika, např. [*Káta*], [*Katka*], případně také u dvojslabičných novočeských iterativ (tj. těch, které Scheer vysvětluje templáty). Rytmicita se částečně projevuje i paradigmaticky: *kráva* – *kravách*. Je nutné upozornit, že rytmicita nebyla v češtině nikdy pravidelně rozvinuta, byla omezena pouze sémanticky, derivačně a často také u původních slovanských slov. Proto nebyl v češtině nikdy objeven rytmický zákon,

3 Ke komplexní Kortlandtové teorii blíže Sukač 2013a.

jaký je dotvořen ve slovenštině, a samotná rytmicita vykazuje tendence k nepravidelnosti (viz např. české *bárkář*). Nicméně, tendenci k větší či menší rytmicitě lze pozorovat ve všech západoslovanských jazycích. Můžeme tedy českou kvantitu spojit s praslovanským akcentuačním dědictvím a také ji považovat za inovaci s individuálním vývojem.

Podle našeho názoru předchozí výklad nabízí alternativní řešení ke kvantitativnímu rozdílu mezi infinitivem a supinem, a to zvláště ve dvojslabičných tvarech. Jestliže krátké stoupavé intonace byly s ustálením přízvuku v 10. století prodlouženy, např. **přsàti* > *psàti* u původních oxyton (a také **kràva* – *kràva* u původních akutových baryton), oba procesy vedly k nástupu rytmicity, která byla nejvíce viditelná právě u dvojslabičných tvarů. Infinitiv a supinum byly v této době stále aktivní tvary, ovšem rozlišené ne příliš odlišnými koncovkami *-ti* a *-t*. Kvantitativní opozice tedy vedla k převaze dvojslabičných infinitivů s dlouhým kořenovým vokálem oproti dvojslabičným tvarům supina s krátkým vokálem. Tento jev se obecně projevil u dvojslabičných tvarů (infinitiv a původní dvojslabičné supinum), neboť právě u dvojslabičných tvarů infinitivu mohlo dojít k redukci koncového *-i* a kolizi se supinem: *nést(i)* *x* *nest*. Vzhledem k tomu, že supinum bylo významově omezeno, docházelo k jeho náhradě infinitivem.

5. Závěr

Supinum, jak jsme si ukázali výše, je starobyrou kategorií, která má ve slovanských jazycích funkční paralelu a její existence ve staré češtině není jenom pokračováním obecněslovanského stavu, ale rozvinutím i směrem k větší formální odlišnosti od infinitivu jako „obecnější“ infinitivní formace v širším slova smyslu.

Tento proces byl, vedle neprovedení přehlásky v supinu, formálně veden fixováním kvantitativního rozdílu jednoslabičného supina proti infinitivnímu ekvivalentu. Tento kvantitativní rozdíl byl způsoben rozdílnou rytmicitou původně obecněslovanských supin a infinitivů, jejíž role se zvýšila v důsledku malé rozdílnosti supinového a infinitivního kmenotvorného prostředku po zániku jerů. Nicméně tato tendence k většímu formálnímu rozlišení supin a infinitivu šla proti omezenému funkčnímu využívání supina, které nakonec převážilo, a supinum jako samostatná kategorie zaniklo a to již od 15. století.

LITERATURA

- AMBRAZAS, V. 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
- BAJEC, A. – KOLARIČ, R. – RUPEL, M. 1964. *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BETHIN, C. Y. 1998. *Slavic Prosody: Language Change and Phonological Theory*. Cambridge University Press.
- BREZNIK, A. 1924. *Slovenska slovnica za sredne šole*. Prevalje: Družba sv. Mohorja.
- ERHART, A. 1980. *Struktura indoíránských jazyků*. Brno: UJEP.
- ERHART, A. 1982. *Indoevropské jazyky*. Praha: Academia.
- ERHART, A. 1984. *Baltské jazyky*. Praha: SPN.
- GEBAUER, J. 1929. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- GEBAUER, J. 1958. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví II. Časování*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- JANAŠ, P. 1976. *Niedersorbische Grammatik*. Bautzen: Domovina.
- KARLÍK, P. 2013. Supinum v češtině. In: Jesenšek, M. (ed.). *Miklošičeva monografija. Ob dvestoletnici rojstva Franca Miklošiča*. Ljutomer: Gimnazija Franca Miklošiča, 205–215.
- KORTLANDT, F. 2010. West Slavic Accentuation. In SUKAČ, R (ed.). *From Present to Past and Back. Papers on Baltic and Slavic Accentology*. (Potsdamer Linguistische Untersuchungen, Band 7). Berlin: Peter Lang, 86–107.
- LAMPRECHT, A. 1987. *Praslovanština*. Brno: UJEP.
- LAMPRECHT, A. ŠLOSAR, D. BAUER, J. 1986. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN.
- SCHAEFER, T. 2003. The key to the Czech vowel length: templates. *Investigations into formal Slavic linguistics*. ed. Kosta, P.; Blaszcak, J., Frasek, J., Geist, L., Zygis, M., Frankfurt am Main: Peter Lang, 97–118.
- SCHAEFER, T. 2011. Home-made Western Slavic vowel length. In SUKAČ, R (ed.). *From Present to Past and Back. Papers on Baltic and Slavic Accentology*. (Potsdamer Linguistische Untersuchungen, Band 7), Berlin: Peter Lang.
- SKLJARENKO, 1998 = СКЛЯРЕНКО, В. Г. *Праслов'янська акцентологія*. Київ, 1998.
- SIHLER, A. 1995. *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. New York: Oxford University Press.
- STANG, CH. S. 1957. *Slavonic accentuation*. Oslo: Universitetforlaget.
- STANG, CH. S. 1966. *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen*. Oslo: Universitetforlaget.
- SUKAČ, R. 2013. Fish and its Fisherman. Paradigmatic and derivative length in Czech. *Zeitschrift für Slavistik*, 58/1, 72–101.
- SUKAČ, R. 2013a. *Introduction to Proto-Indo-European and Balto-Slavic Accentology*. Cambridge Scholars Publishing.
- Supinum. Naše řeč [online]. 1947, roč. 31, 2–4 [cit. 2013-09-20]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4011>.
- SZEMERÉNYI, O. J. L. 1996. *Introduction to Indo-European Linguistics*. Oxford: Clarendon Press.
- ŠEKLI, M. 2010. Oblikotvorje in jakostni naglas glagola v knjižni slovenščini. In: SMOLE, V. (ed.) *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi : zbornik predavanj*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 139–160.

- TRÁVNÍČEK, F. 1935. *Historická mluvnice československá: úvod, hláskosloví a tvarosloví*. Praha: Melantrich.
- VEČERKA R. 1984. *Staroslověnština*. Praha: SPN
- WEISS, M. 2009. *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*. Ann Arbor. Beech Stave.
- ZUBATÝ, J. 1980. *České sloveso*. Praha: Academia.

